

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue: 4
Aralık 2024/December 2024

Başvuru/Submitted: 21 Mayıs 2024/21 May 2024
Kabul/accepted: 4 Aralık 2024/4 December 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.14276419

Araştırma Makalesi/Research Article

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Şebsefa Fatma Hatun Vakfiyesi ve Külliyesi

Ayşe Didem TAYGUR*

Özet

Sultan I. Abdülhamit'in altıncı kadınefendisi olan Şebsefa Fatma Hatun, erken yaşta kaybettiği oğlu Şehzade Mehmet'in hayrına bir vakıf kurmuş ve bir külliye inşa ettirmiştir. Şebsefa Fatma Hatun'un Şehzade Mehmet dışında bilinen diğer evladı da Hibetullah Sultan'dır. Vakfiyesinde iki evladı dışında erken yaşta vefat etmiş olan üç çocuk adına da hatim indirilmesini şart kılmuş olması, Sicill-i Osmani'ye göre Sultan I. Abdülhamit'in anneleri belli olmayan çocukların annelerinin de Şebsefa Fatma Hatun olduğu ihtimalini güçlendirir. İstanbul Unkapanı Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan, Şebsefa Fatma Hatun'un kendi adıyla anılan külliye 1787 yılında tamamlanmıştır. Cami, hazire, sibyan mektebi, dükkânlar ve çeşmelerden oluşan külliyenin yol yapım çalışmaları sebebiyle günümüze ulaşmayan bazı birimleri mevcuttur. Şebsefa Fatma Hatun'un vakfiyesi H. 10 Recep 1202/M. 16 Nisan 1788 tarihinde zimmet defterine kaydedilmiştir. Vakfiyenin ana gelirlerini dükkânların kiralaları ve I. Abdülhamit'in kendi vakıflarının bir kısmının gelirleri oluştururken, zeyl vakfiyede ek olarak I. Abdülhamit'in çiftliklerinden elde edilen gelirler kaydedilmiştir.

Bu çalışma "Şeb-i Sefa Hatun Camii Vakfı ve Cumhuriyet Döneminde Bölgede Yapılan Çevre Düzenlemelerinin Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinin genel bir değerlendirilmesi olarak hazırlanmış ve Şebsefa Fatma Hatun'un vakfiyesinin incelenmesini konu edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Abdülhamit, Şebsefa Fatma Hatun, Vakıf, Vakfiye, Külliye.

Şebsefa Fatma Hatun Waqf and Waqf Complex

Abstract

Şebsefa Fatma Hatun, the sixth lady-wife of Sultan Abdulhamid I, founded a waqf and had a Waqf complex built for the benefit of her son, Prince Mehmet, whom she lost at an early age. Other than Şehzade Mehmet, Şebsefa Fatma Hatun's other known child is Hibetullah Sultan. The fact that, in her waqfiya, she stipulated that a hatim be sent on behalf of four children who died at an early age, in addition to his two children, strengthens the possibility that the mothers of the children whose mothers were not known by Sultan Abdulhamid the first, according to the Sicill-i Osmani were also Şebsefa Fatma Hatun. Located on Istanbul Unkapanı Atatürk Boulevard, the social complex named after Şebsefa Fatma Hatun was completed in 1787. The complex, which consists of a mosque, hazire, primary school, shops and fountains, has some units that have not survived to the present day due to road construction works. Şebsefa Fatma Hatun's waqf deed dated 10 Rajab 1202 H./A.D. It was recorded in the embezzlement book on 16 April 1788. While the main revenues of the waqfiya were

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi, Ankara/Türkiye, adtaygur@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-3058-7612>

the rents of shops and the revenues of some of Abdulhamid the first's own waqfs, additional revenues from Sultan Abdulhamid the first's farms were recorded in the supplementary waqfiyya.

This study was prepared as a general evaluation of the master's thesis titled “Şeb-i Sefa Hatun Mosque Foundation and the Effect of Environmental Regulations Made in the Region During the Republican Era” and focused on the examination of Şebsefa Fatma Hatun's waqfiyya.

Key Words: I. Abdülhamit, Şebsefa Fatma Hatun, Waqf, Waqfiyya, Social Complex.

Giriş

Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinden sonra başlayan, mescit, cami, külliye gibi vakıf eserler etrafında şekillenen şehircilik ve iskân politikası, fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'da da aynı anlayış çerçevesinde uygulanmıştır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra, kentin yeniden kalkındırılması amacı ile vakıflar üzerinden başlattığı inşaa, imar ve iskân faaliyetlerinin önemini, kendi vakfiyesinde şu cümle ile belirtmiştir: *Hüner bir şehir bünyâd etmektir; Reâyâ kalbin âbâd etmektir*¹.

Fetihden sonra padişahın devlet adamlarını toplayarak, kentin her yerinde vakıflar yolu ile hizmetlerin yerine getirilmesini istediği ve kendisinin de Yeni Saray olarak bilinen Topkapı Sarayı ile Fatih Külliyesi'nin inşasını başlattığı bilinmektedir². İstanbul'un İslâm geleneklerine göre yeniden şekillenmesi sürecinde inşa edilen ilk önemli yapı 1471 tarihinde tamamlanan Fatih Külliyesi olmuştur³. XV. yüzyıldan itibaren başta padişahlar, hanım sultanlar, diğer hanedan mensupları ve devlet adamları olmak üzere toplumun hemen her kesiminden kişiler vakıf kurmuşlar ve bir kısmı günümüze kadar ulaşan dini, sosyal, kültürel ve beledi hizmetleri sağlayan hayır eserleri yaptırmışlardır.

Vakfiyesi ve inşa ettirdiği külliye ile bu çalışmaya konu olan Şebsefa Fatma Hatun, Sultan I. Abdülhamit'in altıncı kadınefendisidir. Doğum yeri ve yılı ile ilgili bilinenler oldukça sınırlıdır. Sicill-i Osmani'de yer alan kayıtlara göre Şebsefa Fatma Hatun'un çocukları Şehzade Mehmet (1776-1781) ve Hibetullah Sultan'dır (1789-1841)⁴. Ancak vakfiyesinde çocuk yaşta vefat eden oğlu Şehzade Mehmet ile birlikte isimleri zikredilen ve ruhlarına hatim indirilmesi ile ilgili şart bulunan üç kız çocuğu mevcuttur⁵. Sultan I. Abdülhamit'in kızları olarak kaydedilen ve annelerinin kimliğine dair bir kayıt bulunmayan bu çocuklar; Rabia Sultan (H. 14 Rebiülevvel 1194/M. 19 Nisan 1780), İkinci Rabia Sultan (H. 19 Şaban 1195/M. 10 Ağustos 1781) ve Alemşah Sultan'dır (H. 26 Zilhicce 1198/M. 10 Kasım 1784). Vakfiyesinde Şehzade Mehmet ile birlikte adı geçen bu çocukların annelerinin Şebsefa Fatma Hatun olduğu düşünülmektedir. Şebsefa Fatma Hatun, (H. 1220/M. 1805) yılında İstanbul'da vefat etmiş ve vakıf yolu ile inşa ettirmiş olduğu külliyenin haziresine defnedilmiştir. Mezar taşı kitabesi şu şekildedir: *Hüve'l-Hallâku'l-Baki, Hüdâvendigâr-ı sâbık-ı merhum ve mağfurun lehu Sultan Abdülhamid-i evvel Han Hazretleri Altıncı Kadını merhume ve mağfurun lehâ Fatıma Kadın ruhu için el-Fatiha Sene 1220*⁶.

Şebsefa Fatma Hatun kurduğu vakıfla, erken yaşta vefat eden oğlu Şehzade Mehmet'in hayırına, İstanbul Unkapanı civarında *küçük ölçekli bir külliye*⁷ yaptırmıştır. Cami, sıbyan mektebi,

¹ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Alıyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.125.

² İnalçık a.g.e., s.126.

³ Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, Çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.31.

⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haz. Nuri Akbayar, C.IV, İstanbul, 1996, s.18.

⁵ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0211-0212/0007.

⁶ Ayşe Didem Taygur, “Şeb-i Sefa Hatun Camii Vakfı ve Cumhuriyet Döneminde Bölgede Yapılan Çevre Düzenlemelerinin Etkisi”, *T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s.47.

⁷ Mustafa Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Vakıf, Şehir ve Toplum, *Şehir ve Yönetim*”, *Kadim ve Gelenek*, C.1, Ed. A. Aydın, H.İ. Uzun, Y. Yalancı, Ankara, 2023, Ss.65-82.

çeşme, dükkanlar ve hazireden oluşan bu külliye zaman içerisinde değişiklikler geçirmiş olmasına rağmen günümüze ulaşmıştır⁸.

Şebsefa Fatma Hatun Vakfı'na ait vakfiye H. 10 Recep 1202/M. 16 Nisan 1788 tarihinde düzenlenmiş ve zimmet defterine kaydedilmiştir. Darüssade Ağası İdris Ağa, Şebsefa Fatma Hatun'un vekili, Divan-ı hümâyun hocalarından Kaymakam Muhammed Efendi de vakfın mütevellisi olarak görevlendirilmişlerdir⁹. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 637 numaralı defterde 203-214 aralığında bulunan vakfiye kaydı 12 sayfadır. Metin rika ile yazılmıştır. Vakfiyenin son bölümünde yer alan bir zimmet kaydı siyakat yazısı ile kaydedilmiştir¹⁰. Söz konusu vakıf ile ilgili olarak düzenlenen zeyl vakfiye de H. 27 Zilhicce 1210 /M. 3 Temmuz 1796 tarihinde kaydedilmiştir. Zeyl vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 637 numaralı defterde, 281-287 arasında ve yedi sayfadan ibarettir. Şebsefa Fatma Hatun'un vekili Yusuf Ağa, vakfın mütevellisi ise Ahmed Efendi olarak belirtilmiştir¹¹.

1. Şebsefa Fatma Hatun Vakfı Gelirleri

Vakfiyeye göre külliye'nin kuruluşu ve akarları şöyle ifade edilmiştir: İstanbul'da Hızır Bey Mahallesi Zeyrek Yokuşu önünde bulunan Pehlivanlar Tekkesinden ayrılan bir kısım arsa ile Şebsefa Fatma Hatun'a temlik edilen kare biçimli elli zira arsanın oluşturduğu bölüm külliye'nin yeri olarak belirlenmiştir. Vakfın mütevellisi Muhammed Efendi kendisine verilen 128.500 kuruşun tümünün külliye'nin inşasına sarf edildiğini belirtmiştir. İlâveten Kırkçeşme Suları'ndan külliye'ye dört masura temiz su ayrılmıştır. Cami için avizeler, şamdanlar ve gereken her malzeme için Sultan I. Abdülhamit kendi vakfının gelirlerinden bir bölümünün buraya verilmesini şart koşarak kendi vakfiyesine kaydettirmiştir¹². Buna göre külliye görevlilerinin ücretleri için vakf-ı hümayundan 2732 kuruş tahsis edilmiştir. Ayrıca tamir ve bakım giderleri için de vakf-ı hümayun gelirlerinden ödeme yapılacağı belirtilmiştir¹³. Külliye'de inşa edilen sekiz dükkânın mütevellisi eliyle ve icare-i vahide ile kiralanacağı ve bu gelirin de vakfa aktarılacağı vakfiyede yer almaktadır¹⁴.

Şebsefa Fatma Hatun Vakfı için kaynak arttırımı yapılan zeyl vakfiye, Sultan I. Abdülhamit'in kendi vakfiyesinde yer alan çiftlikler ile ilgilidir. Rumeli'nde Yenişehir-i Fener Sahra nahiyesi, Marık Mahallesi'nde yer alan çiftlik yıllık 500 kuruş taksitle, zamanı geldiğinde ödenmek üzere bir borç senedi ile Şebsefa Fatma Hatun Vakfı'na ilave edilmiştir¹⁵. Ayrıca vakıf ile ilgili tüm tasarruflar Şebsefa Fatma Hatun'da olduğu, kendisinden sonra bu sorumluluğun evladına ve evlad-ı evladına verileceğini, şartlara uyulmazsa vakıf gelirlerinin Haremeyn-i Muhteremeyn'de yaşayan yoksullara bırakılacağı ve zeyl vakfiyenin onun isteği doğrultusunda düzenlendiği belirtilmiştir. Çiftlik gelirlerinin ilave edilmesi ile külliye'de görev yapan bütün çalışanların maaşlarına toplamda 156 akçe zam yapılmıştır¹⁶.

Şebsefa Fatma Hatun ve kızı Hibetullah Sultan'ın vefatlarından sonra da vakfın gelirlerinin çoğaltılması ve sürekliliğinin sağlanması adına tahsisler yapılmıştır. Harem kalfalardan biri olan Goncater Kalfa, vakfiyesinde Şebsefa Fatma Sultan Cami'sinde yapılmasını istediği hayır işleri için bir miktar para tahsis etmiş ve ayrıntılı olarak nasıl harcanacağını belirtmiştir. H. 27 Safer 1273/M.27 Ekim 1856 tarihli, *Saraylı Goncater Kalfa ibneti Abdullah bin Abdülmennan* vakfiyesine göre vakfedilen 6000 kuruşun bir kısmı ile Şebsefa Fatma Hatun Cami'sinde her Rebi'ül-evvel ayının ortalarında Hz. Muhammed'e ile ilgili menkıbelerin anlatılması, dualar okunması ve gelenlere ikramlar yapılması için 635 kuruş ayrılmıştır¹⁷.

⁸ Taygur, a.g.t., s. 83-84.

⁹ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0205-0206/0007.

¹⁰ Taygur, a.g.t., s.48.

¹¹ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0281-0282/0009.

¹² VGMA, VGM.DEFTER, 637/0205-0206/0007.

¹³ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0209-0210/0007.

¹⁴ Taygur, a.g.t., s.52.

¹⁵ Müjgan Cunbur, "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1-2, Ss.17-68, s.25.

¹⁶ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0283-0284/0009.

¹⁷ BOA, H.1217 (M.1803), Fon Kodu: C..SM.. (Cevdet Saray), Dosya No: 42, Gömlek Sıra No: 2189, S:00-004-005.

Tablo 1: Goncater Kalfa Vakfıyesine Göre Yapılacak Harcamalar

VAKFİYEYE GÖRE HARCAMA KALEMLERİ	ÖDENECEK MEBLAĞ
Camiye gelenlere şeker ikram	450 kuruş
Menkıbe anlatıcılarının ücreti	60 kuruş
Hizmet eden görevlilerin ücreti	30 kuruş
Öd ve güllab için	20 kuruş
Asr-ı Şerif okunması ücreti	20 kuruş
İmamlara yapılacak ödeme (2 kişi)	20 kuruş
Müezzinlere yapılacak ödeme (3 kişi)	15 kuruş
Kayımlara yapılacak ödeme (3 kişi)	15 kuruş
Bevvab ücreti	5 kuruş
Toplam	635 kuruş

Kaynak: BOA, H.1217 (M.1803), Fon Kodu: C..SM.. (Cevdet Saray), Dosya No: 42, Gömlek Sıra No: 2189, S:00-004-005.

Şebsefa Fatma Sultan Külliyesi'nde görevli kimselerin ücretleri ile ilgili bir düzenleme de Sultan II. Abdülhamit döneminde yapılmıştır. Külliye çalışanlarının ücretlerinin artırılmasını sağlayan bu berat R. 19 Teşrinisani 1302/M. 1 Aralık 1886 tarihlidir.

Nişân-ı şerîf-i âlişân-ı samî mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî nefeze bi'l-avni'r-rabbânî bi'l-uyûni's-samedânî hükmü oldur ki;

Zeyrek'de vâki'kilise câmi'-i şerifiyle Şeb Safa Kadın câmi'-i şerifini eimme vü hutebâ ve hademe-i sâiresi ma'âşâtının ber-mûceb-i irâde-i seniyye Kalender Câmi'-i hademesi vezâifi derecesine iblâğı zımnında kilise câmi'-i şerifi hademesi vazîfeleri için şehî beş yüz otuz yedi guruş ve Şeb Safa Kadın Câmi'-i şerifi hademesi vazîfelerine dahi kezâlik dört yüz kırk beş guruşun zammı husûsuna dâir Evkâf-ı Hümâyûnum Celîlesi'nin Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nden bâ-mazbata tezyîl olunan takrîri lede'l-arz ol vechile vezâif-i mezkûrenin zammı husûsuna irâde-i seniyye-i pâdişâhânem müte'allik ve şeref-sudûr olmuş olmağla ol bâbda sâdır olan fermân-ı âlişânım mücebince keyfiyet masârîfât-ı umûmiye idâresine lede'l-havâle ber-mûceb-i irâde-i seniyye-i mülâkânem hademe-i mûmâileyhimin kadîm ve zamm-ı atık vezâif-i muhassasaları olan cem'an beş yüz yetmiş sekiz guruşun üzerine bin üç yüz iki senesi Teşrîn-i sânisî'nin on dokuzuncu gününden i'tibâren dokuz yüz seksen iki guruşun dahi zammıyla şehrisinin bin beş yüz altmış guruşa iblâğ kıldığımı (...)¹⁸.

2. Şebsefa Fatma Hatun Vakfı Giderleri

Şebsefa Fatma Hatun vakfıyesine göre vakıf giderlerinin dağılımı; mukataa ödemeleri, Şaban ayında öğrenciler için yapılacak harcamalar ve çalışanların ücretlerinin ödenmesi şeklindedir. Bu harcamalara ilaveten Şebsefa Fatma Hatun'un arzusuyla vakfiyeye hayır amaçlı bir şart eklenmiştir. Mukataa ödemesi yapıldıktan sonra dükkân kira gelirlerinden artan para ile vefat eden evlatları ve vefatından sonra kendisi için de her gün hatim indirilmesini şart koşmuştur.

¹⁸ BOA, H.1306 (M.1889), Fon Kodu: EV.BRT.. (Evkaf Berat), Dosya No: 282, Gömlek No: 1, Sıra No: 15. Transkripsiyonu için bkz. A.g.t., s.52.

Tablo 2: Eczâ-hânân Görevlileri ve Ücretleri

GÖREV	GÜNLÜK ÜCRET
Eczâ-hânân (30 kişi)	30x2= 60 akçe günlük
Noktacı-i eczâ	3 akçe günlük
Sandûkı-i eczâ	2 akçe günlük
Toplam	65 Akçe günlük

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0211-0212/0007.

Mukataa Ödemeleri

Külliyeye yapılarının bir kısmı, başka vakıflardan mukataa yolu ile kiralanmış olduğundan, yıllık yapılan ödemeler, külliye'deki sekiz dükkânın kira gelirleri ile karşılanmıştır. Vakfın giderleri içerisinde olan bu mukataa ödemeleri için kaydedilmiş meblağ yıllık 127 kuruş, 24 paradır.

Tablo 3: Mukataa Ödemeleri

MUKATAA ÖDEMESİ YAPILAN V. AKIFLAR	YILLIK KİRA BEDELİ
Yakub Ağa Vakfı yıllık kira bedeli	25 kuruş
Hızır Bey Çelebi Mahallesi İmamlarının yıllık ücret bedeli	4 kuruş
Hayreddin Paşa Vakfı yıllık kira bedeli	44 kuruş
Aşçıbaşı Ahmed Çelebi Vakfı yıllık kira bedeli	10 kuruş
Muhyiddin Fenari Vakfı yıllık kira bedeli	31 kuruş, 12 para
Çöpçüzade Vakfı yıllık kira bedeli	9 kuruş, 12 para
Neslişah Sultan Vakfı yıllık kira bedeli	4 kuruş
Toplam	127 ruş, 24 para

Kaynak: BOA, H.1306 (M.1889), Fon Kodu: EV.BRT.. (Evkaf Berat), Dosya No: 282, Gömlek No: 1, Sıra No: 15. Transkripsiyonu için bkz. Taygur, a.g.t, s.52.

Şaban Ayında Yapılacak Harcamalar

Şebsefa Fatma Hatun Vakfiyesi'nde, mektep öğrencileri ve öğretmenleri için Şaban ayında, Berat Kandili geldiğinde yapılacak harcamalar özel olarak belirtilmiştir. Sultan I. Abdülhamit tarafından Şebsefa Fatma Hatun Vakfı'na, Evkaf-ı Hümayun'dan yıllık olarak tahsis edilen 2732 kuruşluk gelirin nemasıyla birlikte bir kısmı Şaban ayında yapılacak olan harcamalara ayrılmıştır.

Tablo 4: Şaban Ayında Mektep ve Talebeler İçin Yapılan Harcamalar

VAKFİYEYE GÖRE ŞABAN AYI HARCAMA KALEMLERİ	ÖDENECEK MEBLAĞ
Mektep talebeleri için fes, kapama, entari, kuşak, dizlik, nalçe baha alınması (30 talebe)	200 para
Mülazımlara verilecek ücret (? Kişi)	800 para
Muallimin giysi parası	15 kuruş
Muallim halifesinin giysi parası	15 kuruş
Bahar aylarında talebelerin gezi masrafı için	20 kuruş
Mektep ocağına kömür alınması için	13 kuruş
Toplam	1000 para 63 kuruş

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0209-0210/0007.

Tablo 5: Şaban Ayında Cami ve Görevliler İçin Yapılan Harcamalar

VAKFİYEYE GÖRE ŞABAN AYI HARCAMA KALEMLERİ	ÖDENECEK MEBLAĞ
Cami şamdanlarına balmumu ve kâfuru alınması için	320 kuruş
Cami ve minarede kullanılmak üzere revgan yağı alınması için	385 kuruş
Minarede kullanılmak üzere şamandıra, kandil, kömür, astar ve sabun için	32 kuruş
Devlet-i Aliyye'nin su nazırı ağalarına tatlı su yapılmasına yardım ettikleri için	20 kuruş
Toplam	757 ruş

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0209-0210/0007.

Külliye Görevlilerinin Ücretleri

Külliye görevlileri görev yaptıkları bölüm ve hizmetlerine göre üç grup altında incelenmiştir. Zeyl vakfiye ile yapılan ücret artışları da tablolarda yer almaktadır.

Tablo 6: Cami Görevlileri Ücretleri

GÖREV	Vakfiyede belirlenen günlük ücret	Zeyl vakfiyeye göre yapılan zam	TOPLAM ÜCRET
-------	-----------------------------------	---------------------------------	--------------

Vaiz	20 akçe	28 akçe	48 akçe
Hatip	25 akçe	8 akçe	33 akçe
İmam-1 Evvel	35 akçe	12 akçe	47 akçe
İmam-1 Sani	33 akçe	8 akçe	41 akçe
Müezzin-i Evvel	18 akçe	8 akçe	26 akçe
Müezzin-i Sani	17 akçe	6 akçe	23 akçe
Müezzin-i Salis	15 akçe	6 akçe	21 akçe
Kayyım-1 Evvel	19 akçe	8 akçe	27 akçe
Kayyım-1 Sani	16 akçe	6 akçe	22 akçe
Kayyım-1 Salis	15 akçe	6 akçe	21 akçe
Ser Mahfil	16 akçe	3 akçe	19 akçe
Devirhan-1 Sani	15 akçe	2 akçe	17 akçe
Devirhan-1 Salis	14 akçe	2 akçe	16 akçe
Kandil-i Minare	10 akçe	2 akçe	12 akçe
Vaiz (yeni görevlendirme)			20 akçe
Toplam	268 akçe	48 akçe	393 akçe

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0283-0284/0009.

Tablo 7: Mektep Görevlileri ve Ücretleri

GÖREV	Vakfiyede belirlenen günlük ücret	Zeyl vakfiyeye göre yapılan zam	TOPLAM ÜCRET
Muallim-i Mekteb	30 akçe	6 akçe	36 akçe
Halife-i Mekteb	25 akçe	3 akçe	28 akçe
Hace-i Küttab	20 akçe	2 akçe	22 akçe
Hace-i Meşk-i Hattat	15 akçe	2 akçe	17 akçe
Talebeler (30 kişi)	2x30 = 60		60 akçe
Toplam	150 akçe	13 akçe	163 akçe

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0283-0284/0009.

Tablo 8: Bakım, Onarım, Temizlik Görevlileri ve Ücretleri

GÖREV	Vakfiyede belirlenen günlük ücret	Zeyl vakfiyeye göre yapılan zam	TOPLAM ÜCRET
Bevvab-1 Avlu	18 akçe	2 akçe	20 akçe
Bevvab-1 Avlu (ikinci)	18 akçe	2 akçe	20 akçe
Rah-1 Abı Çeşmha	8 akçe	2 akçe	10 akçe
Muvakkit-i Cami	18 akçe	6 akçe	24 akçe
Ferraş-1 Cami	4 akçe	6 akçe	10 akçe
Toplam	66 akçe	18 akçe	84 akçe

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0285-0286/0009.

Tablolarda görüldüğü üzere toplam ücretler üzerinden yapılan zam, her grup için ayrı bir oranda gerçekleşmiştir. Cami görevlileri 268 akçe olan ücretlerinin üzerine 48 akçe zam almışlardır. Bu artış %17,9'a karşılık gelmektedir. (Vaiz ilk defa görevlendirildiği için ona tahsis edilen maaş bu hesaplamadan dışındadır) Mektep çalışanları toplam 90 akçe olan ücretlerine 13 akçe zam almışlardır ki %14,4 değeri ile en az artış bu grupta gerçekleşmiştir. Ancak mektep hocalarına Şaban ayında da giysi parası verildiği için zam oranı bu nedenle daha düşük tutulmuş olabilir. Mektepte okuyan talebelere verilen günlük 2 akçe ücret değişmemiştir. Temizlik, bakım onarım görevlileri en fazla zam alan grup olarak görünmektedirler. Aldıkları zam oranı %27 olarak hesaplanmıştır. Fakat asıl vakfiyede yer alan bazı görevliler (suyolcu, acısu çeşmesi görevlisi, neccar kalfası ve kurşun tamircisi) zeyl vakfiyeye göre zam alan görevlilerin içerisinde yer almamaktadır. Ancak bu durumun görev tanımlarının kapsamıyla ilgili değişiklikler sebebi ile ortaya çıktığı düşüncesi kabul görmektedir. Bir vakıf çalışanı üzerinde birkaç farklı görevlendirme olması mümkündür¹⁹.

Vakıf kurulduktan sonra zeyl vakfiye ve çeşitli tahsisler ile gelir arttırımı yapılmıştır. Son düzenleme Sultan II. Abdülhamit döneminde olmuştur. Çeşitli vakıf defterleri ve saray mutfağının tüketim verilerinden hareketle XVIII. yüzyıl sonundan XIX. yüzyıl ortalarına kadar geçen zaman diliminde özellikle gıda fiyatlarının 15 kat gibi bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti tarihinde fiyatların en hızlı arttığı dönem olarak kaydedilmiştir²⁰.

Şebsefa Fatma Hatun Külliyesi'nde en fazla görevli cami bünyesinde yer almıştır. Sonradan görevlendirilen ikinci bir vaizden sonra camide çalışan kişi sayısı 15 olmuştur. Ayrıca Şebsefa Hatun'un özel şartı sebebi ile; kendisi ve evlatları için her gün bir hatim indirme görevini üstlenen 32 görevli daha mevcuttur. Mektep bünyesinde 4 görevli vardır. Temizlik, bakım onarım görevlileri için vakfiyeler arasında sayı ve görev tanımı olarak farklılıklar görülmektedir ancak bu durum aynı kişinin birden çok görev üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. Vakfiyede olmayıp zeyl vakfiyede yer alan görevlendirmeler, bir muvakkit ve bir ferraş kadrosu ilavesidir²¹.

3. Şebsefa Fatma Hatun Külliyesi

Vakfiyesine göre İstanbul, Zeyrek, Hızır Bey Çelebi Mahallesi'nde inşa edilen külliye günümüzde Atatürk Bulvarı ile Hacı Kadın Caddesi'nin köşesinde konumlanmıştır²². Külliye giriş

¹⁹ Taygur, a.g.t., ss.55-61.

²⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500 – 1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.171-172.

²¹ Taygur, a.g.t., s.126.

²² Taygur, a.g.t., s.82-83.

cephesi Atatürk Bulvarı üzerinde yer almaktadır. Cami, mektep, çeşmeler, sekiz dükkân ve küçük bir hazireden oluşan külliye, Atatürk Bulvarı'nın yapımı sürecinde bazı bölümlerini kaybetmiştir. Ana yapı olan caminin altında, caddeye bakan yönde bulunan dört dükkân kot altında kaldığı için günümüze ulaşmamıştır. Ana kapı ve çeşmeler özgün yerlerini ve biçimlerini kaybetmişlerdir. Yapının bahçe duvarları yeniden inşa edilirken kapı ve çeşmeler özgün halinden farklı olarak konumlandırılmıştır²³.

Külliyenin en önemli yapısı olan cami 1787 yılında tamamlanmıştır. Mimarının Mimar Ağa Mehmet Tahir olduğu düşüncesi yaygındır. Bir mahzen üstünde yükselen barok cami, taş ve tuğlanın sırasıyla, birlikte kullanıldığı *almaşık örgü*²⁴ adı verilen bir teknik ile inşa edilmiştir. Caminin Atatürk Bulvarı'na bakan kuzey cephesinde iki taraflı merdivenlerle ulaşılan beş bölümlü, 2 katlı bir son cemaat yeri bulunmaktadır²⁵. Yapı tek minareli olup, taştan inşa edilmiş tek şerefeli minare caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Son cemaat yerinden cami iç mekânına geçiş kapısı üzerinde eserin kitabesi yer almaktadır. Kitabe Şeyhülislam Yahya Tevfik Efendi tarafından kaleme alınmıştır:

“Padişah-ı müttakî Abdülhamid Han-ı veli Hâmi-i şer‘-i mübîn Sultan Mansur el-livâ Evvel-i şehinşâh kim ebu’l-hayrattır zevcâtı da Ümmehât hayr ve ihsan oldu bî-reyb ribâ Şehzade Hazreti Sultan Mehmet maderi Fatıma Altıncı Kadın Şeb Safa farü’n-nisa Yaptı bir cami-i mahall-i lâ-yüfde bî-bedel Etti zühr-i ahiret makbul ola rûz-i ceza Öyle cami kim hulûs-i kalb ile bünyâd ola Kabetullah gibi onda müstecâb olur dua Mekteb-i pakizesi talim-i sıbyân etmeye Bir kafestir murg-i Hakk-ı Kur’an eder onda sada Bâb-ı camide iki çeşme zebân-ı evveleden Fîhi mâ aynân tecriyân okur subh ü mesâ Kasdı bu kim hissemend edip sevabından tam Ruh-i yâ kün şâd ede Şehzade merhumun Huda Dedi Kazaskeri Tevfik ona bir himmet-i tam Etti her mısradâ tarih tekmîlen eda Lâ-yeuddü ecr ü sevab ede keremullah ona Kıldı Altıncı Kadın bir cami-i zîbâ bina”²⁶.

Caminin harim kısmı kareye yakın dikdörtgen planlı olup, cephe duvarlarında ve kubbe kasnağında yer alan simetrik pencereler sayesinde oldukça aydınlık bir iç mekâna sahiptir. Mihrap mermerden yapılmış olup, barok dönemin süsleme programına uygun biçimde perde motifi bezenerek süslenmiştir. Mermer vaaz kürsüsü de orijinal olmasına karşın, ahşap minber orijinal değildir²⁷. Cami iç mekânında yer alan ayetler, doğu ve batı duvarı boyunca bir kartuş halinde devam etmiştir. Kubbede, dilimli bir madalyon içinde Fatır Suresi'nin 41. Ayeti yazılmıştır. Diğer ayetler, cami iç mekânında mihrap duvarında ve cami cümle kapısının üzerinde kartuşlar ve madalyonlar içinde yer almıştır. Caminin süslemeleri de ayet kartuşlarında, pencere çerçevelerinde, mihrap ve vaaz kürsüsünün içinde, kubbede ve diğer mimari elemanların üstünde kalem işi tekniğiyle yapılmış, bitkisel süslemelerden müteşekkildir.

Caminin doğu yönünde, külliyein Hacı Kadın Caddesi üzerinde bulunan kapısının önünde yer alan hazire ile cami, alçak bir duvar ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Hazirede yirmi dokuzu kitabeli olmak üzere kırk sekiz mezar taşı yer almaktadır.

Günümüzde cami görevlilerine tahsis edilmiş olan sibyan mektebi, caminin batısında, Atatürk Bulvarı ile Manifaturacılar Sokağı'nın kesişiminde konumlandırılmıştır. Taş ve tuğla kullanılarak almaşık örgü tekniğinde inşa edilen fevkâni mektep, tek katlıdır. Dikdörtgen planlı yapının girişi, camiye bakan cepheden sağlanmıştır. Yapının Atatürk Bulvarı'na bakan cephesinin köşelerinin pahlanarak yumuşatılması ve aynı cephede yer alan bir kuş evi dışında, iç mekân da dahil olmak üzere

²³ Tuğba Erzincan, “Şebşafâ Kadın Külliyesi”, *DİA*, C. XXXVIII, ss. 397-398.

²⁴ Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat, Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011, s.22.

²⁵ Yasemin Suner, “Şebsefa Kadın Camii ve Sibyan Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, Ss.141-142.

²⁶ Hasan Yılmaztürk, “Yahya Tevfik ve Divânı”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s.395-396.

²⁷ Tuğba Erzincan, “Şebsefa Kadın Külliyesi”, *a.g.e.*, s.397-398.

süsleme unsuru bulunmamaktadır²⁸. Bir müfettiş raporuna göre mektepteki eğitim öğretim faaliyetlerinin 1912-1914 tarihleri arasında da sürdürüldüğü anlaşılır²⁹.

Şebsefa Fatma Hatun'un vakfıyesine göre kaydedilen sekiz dükkândan yalnızca dördü günümüze ulaşabilmiştir. Cami ile mektebin arkasındaki boş alanda, kot farkından yararlanılarak bir alt kota yerleştirilen dükkânlardan dördü, Atatürk Bulvarı'nın yapımı sırasında tamamen kullanılamaz duruma gelip kaldırılmışlardır³⁰. Günümüze ulaşan dört dükkân, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğunda olup, kiraya verilmektedirler.

Külliye'nin Atatürk Bulvarı üzerinde yer alan mermerden yapılmış ana giriş kapısı ve iki yanında yer alan çeşmelerin yeri, Bulvar açılırken değiştirilerek özgünlüğünü kaybetmiştir. Çeşmelerin lüleleri ve tekneleri günümüze ulaşamamıştır³¹. Külliye'nin günümüzdeki bir diğer kapısı da Hacı Kadın Caddesi'ne açılmaktadır. Külliye duvarları orijinal değildir.

Şebsefa Fatma Hatun'un vakfıyesinde yer alan ve yukarıda adı geçen yer değişikliği ya da Atatürk Bulvarı'nın yapımı esnasında orijinalliği yitirilerek yeri değiştirilen kapı ve çeşmeler ve dört dükkân dışında kalan bir muvakkithanenin günümüze hiç ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 17 Haziran 1952 tarihli bir belgeye göre, ahşap mahfel olarak kaydedilmiş, eski rüştiye mektebi de külliye sınırları içinde yer alan ve günümüze ulaşmayan yapılardan bir diğeridir.

Sonuç

İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey tarafından yaptırılan mescit, kendi adı ile anılan bir mahallenin kurulmasını sağlamıştır. İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne göre *Hızır Bey Çelebi Mescidi Mahallesi* olarak kurulan bu mahallede yaklaşık üç yüz yıldan uzun bir süre sonra bir kadınefendi külliyesi inşa edilmiştir. Özellikle cami ve sıbyan mektebi merkezli bir manzume olan Şebsefa Fatma Hatun Külliyesi'nin vakfıyesine göre 30 talebe için bir eğitim kurumu tesis edilmiştir. Kuruluşundan yüz otuz yıl sonra, İstanbul'un işgal edilmesiyle külliye'nin bir süre işlevsiz kaldığı belgeler üzerinden tespit edilmiştir. Şahsiyet Kayıtlarında yer alan R. 29 Nisan 1334/M. 29 Nisan 1918 tarihli bir açıklamaya göre caminin işgal altında olması sebebi ile hiç kimseye görevlendirme yapılmadığından bahsedilmektedir. Cumhuriyet döneminden itibaren külliye'nin eğitim işlevi ortadan kalkmıştır. Külliye, cami merkezli bir vakıf eseri olarak işlevini sürdürmektedir.

Vakıf kurumu tarihsel bağlamda İslamiyet'ten öncesinde de varlık göstermiş olmasına karşın, Türk ve İslam dönemiyle birlikte kapsamı genişletilmiş ve sayıca artmış olduğundan bir Türk-İslam devletleri geleneği olarak görülmüştür. Özellikle Osmanlı döneminde kentlerin gelişimi vakıf kurumu üzerinden sağlanmıştır. Toplumun eğitim, sağlık, ibadet, çeşitli sosyal yardımlar, bayındırlık ve beledi hizmetler gibi çok çeşitli ihtiyaçları, vakıf kurumları vasıtası ile yerine getirilmiştir. Büyük külliyeler etrafında şekillenen han, hamam, bedesten gibi ticari yapılarla kent merkezinin gelişimi sağlanırken, bu yapılar aynı zamanda vakıfların gelir kaynaklarını oluşturmuş ve bu sayede vakıfların hayır işlevinin yerine getirilmesini sağlayan akarlar elde edilmiştir. Süreklilik arz etmesi sebebiyle vakıflar, Osmanlı Devleti'nin toplumsal hayatında padişah'tan, vakıf çalışanlarına değin her kesimi etkileyen önemli bir kurum olarak, başta İstanbul olmak üzere, tüm Osmanlı kentlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Bibliyografya

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

H.1217 (M.1803), Fon Kodu: C..SM.. (Cevdet Saray), Dosya No: 42, Gömlek Sıra No: 2189, S:00-004-005.

²⁸ Güneş Ercan, "İstanbul'daki Sıbyan Mektepleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1967, s.59.

²⁹ Ali Naci Özyalvaç, "Bir Müfettiş Raporu'nda Erken 20. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri", *Türkiyat Mecmuası*, C.21, Bahar 2011, Ss.345-373, s.361.

³⁰ Tuğba Erzincan, "Şebsefa Kadın Külliyesi", *a.g.e.*, s.397-398.

³¹ Yasemin Suner, "Şebsefa Kadın Camii ve Sıbyan Mektebi", *a.g.e.*, s.141-142.

H.1306 (M.1889), Fon Kodu: EV.BRT.. (Evkaf Berat), Dosya No: 282, Gömlek No: 1, Sıra No: 15.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGM.DEFTER, 637/0205-0206/0007.

VGM.DEFTER, 637/0209-0210/0007.

VGM.DEFTER, 637/0211-0212/0007.

VGM.DEFTER, 637/0281-0282/0009.

VGM.DEFTER, 637/0283-0284/0009.

VGM.DEFTER, 637/0285-0286/0009.

2. Araştırma Eserler

ALKAN, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Vakıf, Şehir ve Toplum, *Şehir ve Yönetim, Kadim ve Gelenek*, C. 1, Ed. A. Aydın, H.İ. Uzun, Y. Yalınız, Ankara, 2023, Ss.65-82.

CUNBUR, Müjgan, ” I. Abdülhamid Vakfıyesi ve Hamidiye Kütüphanesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1-2, Ss.17-68.

ÇELİK, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, Çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

ERCAN, Güneş, “İstanbul’daki Sıbyan Mektepleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1967.

ERZİNCAN, Tuğba, “Şebsefa Kadın Külliyesi”, *DİA*, C. XXXVIII, Ss. 397-398.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haz. Nuri Akbayan, C.IV, İstanbul, 1996.

ÖZYALVAÇ, Ali Naci, “Bir Müfettiş Raporu’nda Erken 20. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C.21, Bahar 2011, Ss. 345-373.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500 – 1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

SÖZEN, Metin, TANYELİ, Uğur, *Sanat, Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011.

SUNER, Yasemin, “Şebsefa Kadın Camii ve Sıbyan Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.

TAYGUR, Ayşe Didem, “Şeb-i Sefa Hatun Camii Vakfı ve Cumhuriyet Döneminde Bölgede Yapılan Çevre Düzenlemelerinin Etkisi”, *T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

YILMAZTÜRK, Hasan, “Yahya Tefik ve Divânı”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.